

ВЕДА

VEDA

Навукова-Літаратурны
месячнік

Выдаець Крывіцкае
(Беларускае)

Навуковае Таварыства
Пранціша Скарыны

Kryvian (Whiteruthenian)
Scientific and Literary
Monthly

Published by
Francis Skoryna
Kryvian (Whiteruthenian)
Society of Arts
and Sciences
in the U. S., Inc.

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1952, ліпень

Цаңа 30 ц.

№ 7 (12)

July 1952

ПРОФЭСАР МІТРАХВАН ДАЎНАР-ЗАПОЛЬСКІ

Перада мною не лягкое заданье: азнаёміць чытароў із навукова-адраджэнскай дзеяльнасцю нашага славутага родзіча, проф. Мітрахвана Даўнара-Запольскага. Не лягкое гэта заданье, бо тут, на эміграцыі, мы недаволі маем матар'ялаў, каб усебакова асьвятліць жыцьцёвы шлях а дзеяльнасць гэтага вялікага наўчонага-гісторыка. А тыя, там, на бацькаўшчыне, за зялезнай заслонаю, што добра знаюць жыцьцё Даўнара-Запольскага, ня съмеюць успомнеть яго. Маўчицы беларускі друк аб сваіх лепшых сынох...

М. Даўнар-Запольскі нарадзіўся ў 1867 годзе у м. Мозыру на Палесьсю; ён вышаў з гушчаў беларускага народу. На гісторычнай ніве беларускае адраджэнскае дзеяльнасці імя М. Даўнара-Запольскага спатыкаем мы ўжо ў 1887 годзе.

У 1887 годзе група маладых беларускіх дзеячоў задзіночылася ў Менску каля рэдакцыі газэты „Мінскій Лісток”. Прыйклад нацыянальнага адраджэння цэлага съцягу славянскіх народаў (XVIII — XIX стг.), як Чэхія, Баўгарыя, Сэрбія, Харватыя і суседня Украіна, выклікаў у іх жаданье таксама аддаць свае здоль-

насьці ё сілы на дабро беларускага народу. З маладым запалам і энэргіяй імкнуліся яны ў друку ўсебакова асьвятліць жыцьцё роднага краю. Іхнія працы прысьвячаліся беларускай гісторыі, этнографіі, мове, старой пісьменнасьці, літаратуры. Шмат якія цяжкасці перашкаджалі ім. Падаваныя да друку артыкулы праходзілі жорсткую цэнзуру. Гэтак, у 1928 г., проф. Даўнар-Запольскі пераслаў у Менск некаторыя архіўныя матар'ялы, што датыкаліся выданыя „Северо-Западнага Календаря” — дадатак да „Минскага Листка”. — З гэных матар'ялаў мы даведаваемся, што творы, прызначаныя для „Северо-Западнага Календаря” і напісаныя беларускай моваю, былі выкінутыя маскоўскай цэнзураю. Быў заборонены і „Гапон” Дуніна-Марцінкевіча. Пасльей, па даўгім стараньню і „дыплематычных выясьненых” „Гапон” быў дапушчаны да друку, але бяз жыцьцяпісу аўтара, напісанага Д.-Запольскім. Адылі нішто ня спыняла адданую беларускай ідэі моладзеж: ні цяганина, ні клопаты, ні небяспечнасьць. Высокую ацэнку іхнай працы даець акад. Аляксандра Цывікевіч у вадным із сваіх артыкулаў: „І калі ў 1887 годзе ў Менску, каля рэдакцыі „Мінскага Листка” сабраліся маладыя энтузіясты — Ян Няслухоўскі, Ал. Слупскі і М. Даўнар-Запольскі — і афіцыяльна, пасля цэнзурнай цяганины, прыступілі да выданыя „Северо-Западнага Календаря” з яўным беларускім ухілам, зрабілася ясным, што ня гледзячы на лютую рэакцыю і слабыя сілы, справа адраджэння краіны вышла з падпольля на широкі сьвет”*).

Тагачасныя працы маладога талентнага Даўнара-Запольскага напісаны надзвычайна жыва ё образна. Ужо гэтыя працы адлюстровуюць высокія здольнасьці аўтара, як гісторычнага дасьледаваньніка ў публіцыстага. Тэматыка дасьледаваньняў характарызуе іхнє мэтапрастаянне: „Беларуская мінуласць”, „Пранціш Скарына”, „Гапон, апавяданьне ў вершах у беларускай мове В. Дуніна-Марцінкевіча (да гісторыі беларуское пісьменнасьці)” і г. д. Адно з гэтих гісторычных дасьледаваньняў „Беларуская мінуласць” вельмі цікавае нам, бо ў ім асабліва зырка выяўляюцца імкненіні ў ідэялы маладога навукоўца. Я ўважаю патрэбным драбязна задзержыцца на зъмесьце гэтага дасьледаваньня.

*.) „Западно-Русская” школа і яе прадстаўнікі” (Полымя, 1927, № 7), бач. 137.

За назовам „Беларуская мінуласьць” у дужках дададзена „дзе-ля артыкулаў А. Пыпіна, зъмешчаных у „Вестніке Еўропы” ле-тась”. Трэба падчыркнучь, што ў гэтай працы, якая займае 28 ба-чынаў, ацэне артыкулаў Пыпінавых прысьвячана дзіве няпоўныя бачыны. Ясна, што Пыпін быў адно неабходнай шырмаю, за якой аўтар імкнуўся дасягнуць свае мэты. Ён шырокім палатном разгар-нуў перад чытаром гісторычныя дачыненныі Беларусі да яе сусе-дзяў, гады яе красаванья, гады яе заняпаду. У кожным радку гэ-тага дасьледаванья чуецца любоў аўтара да свайго краю, яго жаданыне прынесці агонь адраджэння роднаму народу, наказаць, што надышла пара працхнуцца да съветлае самастойнае будучыні, на якую Беларусь мае гісторычнае права. Гіронія чуецца ў хара-кторыстыцы маскоўскіх дэспатаў, за межамі „высокай улады” якіх ўсе былі „бусурманамі”: і Палякі, і Татары, і Туркі, і Украінцы, і Беларусы. Аўтар падчыркуе, што ня шмат больш ведалі расійскія палітыкі ѹ гісторыкі аб Беларусі і па прылучэнью яе да Расіі: „У 1835 годзе ведамы гісторык Устралаў паведаміў обэр-прокурора сіноду Пратасава і міністру асьветы Уварава, што Літоўскае Княс-тва таксама Русь. Пратасаў, якому гэта было важна „дзеля палі-тичных меркаваньняў” і Увараў прышлі ад гэтага „у захапленье” (выказуючы яго французскай моваю); яны пастанавілі якга паве-даміць пра гэта цара. Такімі абмежанымі былі ўяўленыні расійскіх палітыкаў аб краю, якія кіравалі траха паўстагодзьдзя”*).

Выснавы зь „Беларускае мінуласьці”, даныя аўтарам у канцы начырку — гэта нацыянальнае крэда маладога Д.-З., вернасць ідэ-ялам якога, ён захаваў пераз усё жыцьцё. Скарочана яны гэткія:

„У паданых начырках мы дакрануліся да галоўных мамэнтаў гісторычнае долі Беларускага народа. Ужо з гэтых кароткіх начыркаў можна, як здаецца, зрабіць выснаў, што Беларускае плямя, мела сваю гісторыю, розную ад суседніх сваіх яму плямён, свае гісторычныя традыцыйныя асновы, што гэтыя поды-асновы яно калісці ўпорыста бараніла. Апрача таго, Беларускі народ мае эт-нографічныя асаблівасці ад суседніх народаў, розніца ад іх складам свайго развою, разуменіяў і нахінаў. У вуснах ягоных яшчэ захавалася безыліч песніяў, што дыхаюць роднай, запавет-най старавечнасцяй і малююць бытавыя абставіны жыцьця; у іх плець Беларус аб сваёй радасці й гору; у іх чуецца далёкая песнь”

*) Исследования и статьи, Кіев 1909, т. 1, бач. 333.

ня паганскіх часоў, цяпер ужо не зразумелая цяперашнім пакаленіям, прашчуры якіх пялі іх некалі ў цяністых гушчарох перад сваймі багамі. Шмат ёсьць песняў, у якіх Беларус успамінае свае мінулае няшчасце: гэта хапаючая за душу песня народу-раба, стогнучага сярод перасьледаванняў, пад ціскам чужаземнай няволі”.

„Наагул, нашае народнае творства складае наша вялікае ба-гацьце, якім Беларусы могуць ганарыцца, якое павінны паддзер-жаваць і заховаваць. Наапошку, ёсьць яшчэ дастамэнт у Белару-саў — свая мова, каторая розніцца ад моваў суседніх плямён важ-нымі лінгвістычнымі асаблівасцямі. Мова гэта мае сваю гісторыю: адзнакі яе мы знаходзім у найстараўчайнейшыя часы.

„Гэтай моваю напісаны цэлы съцяг лістоў-документаў, умо-лаў, літаратурных помнікаў і нават ведамы Літоўскі Статут; яна была гаспадарствавай моваю на ўсёй вялікай прасторы Літвы й Бе-ларусі. На ёй захавалася нашая багатая сераднявечная літаратура; наапошку, як літаратурная мова яна ведама яшчэ ў палове цяпе-рашняга стагодзьдзя, калі зьявілася ня мала напісаных гэтаю мо-ваю бэлетрыстычных твораў”.

„...Група людзёў, маючая свае традыцыйная асновы, свае эт-нографічныя асаблівасці й мову, такая група людзёў складае ўжо асобную народнасць, плямя, адным чынам, народны арганізм... Асабліва важная тут мова: пакуль у народзе жывець ягоная мова, жыў і сам народ; згубіўши яе, плямя траце сваю народную съве-дамасць і зьнікае ў масе сілы, што яго праглынула... Але затое і наадварот: народ пазбаўлены палітычнага жыцця, уцісканы нут-раным ціскам, іншы раз на цэлія стагодзьдзі зыходзячы з палі-тычнае арэны і як бы заміраючы, такі народ, калі ён ня згубіў свае мовы, этнографічных асаблівасцяў і інш., ізноў высовуеца на арэну”...

„Ня так даўно, шмат хто ня памятаваў аб быццю заходне-сла-вянскіх і паўднёва-славянскіх плямён... Імя некалі вялікай Чэхіі та-ды траха зыходзіла з мапы Эўропы, бальшыня Чэхаў мяшчанаў а шляхты згубіла мову, і адзнакі чэскае нацыянальнасці жылі яшчэ дзе-ня-дзе на сяле... Прайшло колькі дзесяткоў год — Чэхія й Чэхі перамяніліся: аб іх загаварылі эўропская навука й друк, Чэх із гонарам узьняў галаву; ён мае цяпер багатую літаратуру, мова іх гучыць із вышыні профэсарскае катэдры, Чэхі шмат зра-білі ў галіне навукі, яны здабылі палітычныя права і дамагаюцца

аўтономіі, шмат анямечаных ужо Чэхаў варочаеца на ўлоньне свайго народу. Адбылося такім парадкам адраджэнне чэскага народу”...

„...У нас узынікае вельмі важнае пытаньне: што прадстаўляе сабою ў істоце адраджэнне нацыянальнасці — дадатнае ёй добро, ці зло? Пытаньне гэта вельмі важнае, бо развязаньнем яго выясняеца, ці трэба народу імкнунца да адраджэння ці не... Узварушэнне ў жыццю народу заўсёды карыснае, бо яно выклікае ўзмоцненую дзеяльнасць грамадзкую, выклікае новыя сілы”...

„Застаеца толькі пажадаць, каб у найбардзейшым часе была дасъледавана мінуласць і сучаснасць Беларусі, каб сучаснікі, знаючы яе, маглі пачаць сваю культурную працу на карысць свайго племені, як гэта ёсьць у іншых славянскіх народаў, што раней ад нас адрадзіліся”*).

Адважна было з боку Даўнара-Запольскага заклікаць да адраджэння, калі навокал яго ў беларускім kraю панавала рэакцыя. Расійская Імпэрыя, лад якой на працягу стагодзьдзяў быў прасякнуты ідэяй цэнтралізацыі і дэспотызму, ані ня была зацікаўлена ў адраджэнню беларускага народа. Палітыка русыфікацыі, пачатая Кацярынай II-ой, няспынна працягавалася далей у 19 ст... Беларусу, што адзержыў сярэднюю або высокую асьвету, ня было магчыма дастаць адміністрацыйную або наагул інтэлігенцкую пасаду ў родным kraю. На гэтыя пасады слаліся Расійцы. Па зачыненню Віленскага Ўніверсytetu ў 1832 годзе край ня меў высокай навуковай установы. Беларускія архівы пераховаваліся ў вархівах Масквы, Пецярбурга, Кіева.

Каб адзержыць вышшую асьвету, каб вывучыць гісторычную мінуласць свайго kraю, Д.-З. пакідае Менск. Ён студыюе на Kieўскім універсytэце. За працу „Очерки по истории кривичской и дреговичской земель” яму была дадзена залатая мэдаль. У 1894 годзе ён канчае ўніверсytэт. У гады студыяў ён шмат часу аддаець на дасъледаваньне гісторыі ѹ этнографіі Беларусі. У „Этнографическом Обозрении” за 1890-97 г. г. надрукаваны цэлы съязг гісторычных дасъледаваньняў і начыркаў: „Чараўніцтва ў Гаўночна-Захаднім kraю ў XVII і XVIII стг”., „Беларускае вясельле ў культурна-рэлігійных перажытках”, „Начыркі радзімнага ѹ звычаёвага права сялян Менскае губ.” і інш. Скончыўши ўніверсytэт, Д.-З.

*) Исследования и статьи, Kieў, 1909, т. I, бач. 337-345.

пераяжджае да Масквы на працу ў вархівах. Гэта даець яму шырокую магчымасць працеваць над старадаўнымі архівамі задзіночнага Беларускага гаспадарства — Вялікага Княства Літоўскага, што пераховаваліся ў вархіўных сховах Масквы й Пецярбургу. У 1898 г. ён прызначаецца прыват-доцэнтам маскоўскага ўніверситету. Зь ягонай ініцыятывы ў Маскве, у 1898 г., пры „Імп. Русск. Арх. Об-ве” закладаецца археографічная камісія, і ён першы рэдактар яе „Працаў”. Праца над архіўнымі матар'яламі ўжыццязцяўляе жаданыні яго маладосьці. У 1897 г. ён друкуе „Документы Моск. Арх. Мин. Юст.”, том I (Дакумэнты Літоўскага Мэтрыкі).

У 1901 годзе малады наўчоны абараняе дысэртацию на тэму „Государственное хозяйство в Литовском Княжестве при Ягеллонах”. За гэту дысэртацию ён дастаець ступень магістра і прызначаецца профэсарам кіеўскага ўніверситету па катэдры расійскай гісторыі. У 1905 г. за дысэртацию „Очерки зап.-рус. крестьянства в 16 в.”, яму даецца ступень доктара. Гэтыя монаграфіі і цэлы съяг начыркаў зь гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ставяць маладога наўчонага ў першыя рады гісторыкаў таго часу. Гэтыя-ж працы паказалі ўсюму съвету, што беларускі народ мае гісторычныя права на нацыянальную й палітычную незалежнасць.

У тую пару Д.-З. выяўляе сябе ня толькі як вялікі навуковец. Тады ў Кіеве яго зналі як і чалавека надзвычайных арганізацыйных здольнасцяў: у 1905 годзе ім былі закладзеныя Вышшыя Жаноцкія Курсы. Пасьляй, у 1906, зь яго-ж ініцыятывы, былі арганізаваны „Вышшыя Комэрцыйныя Курсы”, у 1908 г. ператвораныя ў Комэрцыйны Інстытут”. За дырэктара інстытуту быў абраны ён-ж.

Смутны й трагічны факт у гісторыі падняволънага беларускага народу. Чалавек із такім вялікім разумам, энэргіяй, вялікі зналец свайго народу, усім сэрцам адданы гэтаму народу, ня меў магчымасці разгарнуць свае здольнасці на роднай глебе. Шмат хто зь беларускай інтэлігенцыі ня мог вытрываць і ўшоў па дарозе найменшага спраціўлення: русыфікаваўся, адыходзіў ад сваіх родзічаў. Але Даўнار-Запольскі, хоць вымушаны жыць і працеваць далёка ад бацькаўшчыны, ніколі не забываўся яе.

У 1909 годзе ім у вадным томе быў зыбраны й выданы съяг дасыльдаваніння і начыркаў, што друкаваліся ім у папярэднія гады ў пэрыядычнай літаратуре. Кніга мае назоў „Исследования и статьи”. У перадмове аўтар адзначае, што ў кнізе зыбраны працы,

што датыкаюцца этнографіі, соцыялёгіі, дыялектолёгіі, статыстыкі й пісьменнасці Беларусаў. У гэтым зборніку цалком надрукаваны і „Тарас на Парнасе”, і „Гапон” Дуніна-Марцінкевіча. Д.-З. зна-ёме чытара із жыцьцяпісам Дуніна-Марцінкевіча, даець характа-рыстыку гісторычных падзеяў. Спяняючыся на ўзаемадачынен-нях паміж Беларусамі й Палякамі, аўтар падчыркуе галоўныя аб-мылы польскіх пісьменнікаў: „Польскія пісьменнікі таго часу (да 30-ых год 19-га стг.), бачачы супольнасць славянскага паход-даньяня таго й другога плямені, не разумелі, што пры гэтым су-польным славянскім паходжанью паміж абодвымі плямёнамі ля-жыць карэнная розніца ў іхній культуры, гісторычных асновах развою й мове, каторая ня ёсьць мешаніна польскае з расійскай, але складае, як паказалі навуковыя дасьледаванні, самастойную галіну славянскае мовы”.*). Гневам гучаць ягоныя слова, калі ён задаець пытаньне, чаму расійскія публіцысты так перакручавалі абрэз Беларуса: „Але пытаньне, чаму-ж утварылася, зрабілася хадзячым наагул нявыгоднае прадстаўленне аб Беларусах? Гэта вы-ясняеца вось чым. У 60-х гадох расійскія публіцысты з усіе мо-цы стараліся паказаць Беларусаў найняшчасценнейшым, найбольш прыгнечаным народам у сьвеце, каб давесці, як цяжка адбілася ў краю панаванье польскіх паноў і Жыдоў. Публіцыстыя тады на-гаварылі шмат бязглувдзіцы, шмат і справядлівага, забываючы-ся, што прыгоннае права ўзмацнялася расійскімі законамі, што яно ня было лягчэйшым у Вялікарусі і што ўсюды яно мела цяжкія вынікі. Цяпер час ужо расійскаму грамадству адвыкаць ад гэных забабонаў”**). Цалком уходзе ў гэты зборнік і „Беларуская міну-ласьць”.

Пераз увесь зборнік чырвонай рысай аўтарам падчыркнена ка-ханьне, шчырая адданасць сваім братом — Беларусам. Тое, што было напісаны маладым энтузіястым, паўтаралася ўзноў аўторы-тэтным наўчоным-гісторыкам у 1909 годзе.

Рэволюцыя 1917 г. прынесла новыя надзеі волі. Вось як апісует проф. Д.-З. ў сваіх успамінах украінскі гісторык Б. Крупніцкі: „З выбухам першае съветнае вайны, а асабліва рэвалюцыі, у Ўнівер-ситетэце павеяла вольным духам... Мы займаліся літоўскай парою, і профэсар выясняў нам лад літоўска-рускага гаспадарства (асаб-

*) Исследования и статьи, К., 1909, бач. 194.

**) Там-жа, бач. 279.

ліва гаспадарскі) з дэталямі ѹ захапленьням, што ад яго дыхала вічыраю навуковаю ноткаю. Дыкжэ гэта рабіла мне яго сымпатычным.”***)

У 1918 г. Даўнар-Запольскі бярэць дзейнае ўчастце ў працы Беларускай Рады, арганізаванае ў Кіеве. Тады ён напісаў працу „Асновы дзяржаўнасці Беларусі”, што пасълей была перакладзеная на 5 моваў.

Ведама, што пасълей бальшавіцкая рэвалюцыя прынесла Доўнару-Запольскаму шмат провокацыяў, крыўды ѹ зьнявагаў. Ён пакідае Кіеў.

У 1925 г. проф. Даўнар-Запольскі быў запрошаны Беларусамі на сталую працу ў Інстытуце Беларускай Культуры і ў Беларускім Дзяржаўным Універсітэце. У верасьні т. г., ён пераяжджае з Баку ў Менск (у Баку Д.-З. быў рэкторам універсітэту).

У той 1925-26 акад. год, у Бел. Дзяр. Ун-це профэсар чытаў лекцыі з гісторыі гаспадаркі ў Беларусі. Чытаў ён лекцыі ў вактавай залі студэнтам пэдфаку і студэнтам фак. грамадзкіх навук. Але яго прыходзілі слухачы і студэнты іншых факультэтаў: акуратнымі слухачамі былі мэдыкі—„Радня”.*). Лекцыі профэсара слухаліся зь вялікім захапленьнем: багацьце гісторычных фактаваў, абразоў рабілі лекцыі надзвычайна цікавымі. Кажная думка падавалася ім ясна і азначана (профэсар дасканальна валодаваў беларускай моваю). Іншы раз у неспадзяваных прыраўнаньнях далёкае мінуласьці ѹ сучаснасьці чулася асуджэнне існуючага ладу.

Лекцыі слухаліся намі студэнтамі вельмі ахвотна. Працы профэсаравы „Гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага за Ягайлавічаў”, „Начыркі арганізацыі беларускага сялянства ў шаснадцатым стагодзьдзю” і інш. прараблялі мы ня зь меншай цікавасцю, як слухалі ягоныя лекцыі.

Здавалі мы экзамен у веснавую заліковую сесію 1926 г. Профэсар звычайна прымаў у сябе дома. Жыў ён тады пры Інстытуце Беларускай Культуры. Пакой, у якім мне давялося здаваць яму за-

***) Україна, Парыж 1951 г., № 6, бач. 449.

*) У першыя гады Беларускага Універсітэту „Раднёй” праразвалі жартліва самі сябе съядомыя Беларусы студэнты. Паміж сабою Радня не баялася вольна разглядаць і палітычныя і нацыянальныя падзеі, што заўсёды было небяспечным і недазволеным за „диктатуры пролетарыяту”. Паміж гэтае Радні проф. Даўнар-Запольскі карыстаўся найглыбшай паshanай.

лік, быў бібліятэктай профэсаравай. Высокія да самае столі паліцы, зь немаляванага дзерва, мясьціліся ня толькі ўздоўж съценаў, а ў два рады праходзілі і па сярэдзіне пакою. Пісьменны стол быў прысунены да аднае з паліцаў, і таксама на ім было накладзена шмат кніжок.

У той веснавы дзень ценка цур'ём пераз адно з вокнаў бібліятэкі ўрываліся сонечныя косы, залаціліся ў сівых валасох профэсара, на адкладаным каўняру ягонай бранзовай аксамітнай кашулі і губляліся нейдзе ў запыленых пацямнелых тамох. Ён сядзеў, недалёка ад мяне, каля пісьменнага столу. Ягоны інтэлігентны энэргічны від із шэрымі ўважлівымі вачымі на фоне пацямнелых тамоў быў падобны да абразоў вялікіх наўчоных сераднявечча.

Залік здаваць проф. Д.-З. было прыемна. ён не „лавіў”, ня ставіў заблытаных пытаньняў. Запісаўшы залік, профэсар задаў мне съцяг сусім прыватных пытаньняў: аб студэнцтве, аб маіх суродзічах.

У мяне маймі вучыцелямі й радзімаю была ўзгадавана вялікая пашана да профэсара Доўнара-Запольскага, але з прычыны маладосьці мне не дано было тады зразумець, што дарога, па якой мы, маладыя, лёгка прышлі да свайго беларускага ўніверсытэту цяжка працярэблевалася нам і Доўнарам-Запольскім, што перада мною быў чалавек, якому ў гісторыі адраджэння Беларусі пазнейшыя вольныя пакаленіні прысьвяцяць ня мала слáўных бачынаў, што ў гэтым чалавеку сымбалічна сконцэнтраваліся і вялікія здольнасьці, і ясны розум, і трагедыя беларускага падняволънага народу.

Асноўная праца й дзеяльнасьць проф. Д.-З. была разгорнена ў Інбелкульце. Адразу па пераезьдзе ў Менск ён перадаў у выдавецка-рэдакцыйны аддзел ІБК цэлы съцяг працаў з гісторыі Беларусі. Ён-жа быў прызначаны адным із навуковых сакратароў гэтага аддзелу.

Уверасьні 1925 г. пачынае сваю працу гісторычна-археолёгічная комісія ІБК, пад кіраўніцтвам проф. Доўнара-Запольскага. У сувязі з апрацаваньнем пляну гэтае комісіі, Д.-З. разам із другім навукоўцам, археографам Зьмітрам Даўгялам, была дадзена навуковая камандыроўка дзеля азnamлення з архівамі ў музэямі Віцебску, Смаленску, Магілёва й Кіева. Як вынік гэтае камандыроўкі, у 1927 г. Інбелкультам быў выпушчаны ў съвет зборнік дакумэнтаў пад назовам „Беларускі Архіў” т. 1. Том зъмяшчае съцяг дакумэнтаў, зыбраных проф. Даўнар-Запольскім і Зым. Даўгялам, і мае

вялікае значаньне да вывучэнья аканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі.

Калі ў 1926 г., у студню месяцы, адбыўся першы Зыезд Дасьледаваньнікаў Беларускага Археолёгіі й Архэографіі, проф. Д.-З. быў старшынёю зъезду. Ягоны даклад „Старыя беларускія архівы за межамі БССР” выклікаў шмат пытаньняў і рэзоляцыяў. Дэлегаты зъезду, даведаўшыся, што беларускія архівы галоўна ёсьць у вархіўных сховах Масквы, Ленінграду, а часткава й Польшчы, паднялі пытаньне пра зывярненьне архіўных фондаў, што датыкаюцца Беларусі, каб памагчы развою гісторычнай навукі ў Беларусі. Гэты даклад, а таксама выкліканы ім рэзоляцыі, пасльей, нажаль, „памаглі” толькі проф. Д.-З. ў вельмі адмоўным сэнсе.

У лютым 1926 г., навуковай радай ІБК была прынятая да друку „Гісторыя Беларусі” проф. Доўнара-Запольскага. Быў прыгатаваны да друку й другі этнографічна-фольклёрны зборнік, дзе зъмяшчаліся таксама працы профэсаравы. У лютым 1926 г., на першым усебеларускім краядэйдзяне, Д.-З. прыняў удзел, як дэлегат. На гэтым зъезьдзе ён маў даклад: „Краядэйная праца ў галіне гісторыі й археолёгіі”.

Здавалася-б, шырака разгарнулася поле дзеяльнасці вялікаму наўчонаму, здавалася ўжыццяцца ўсяе тое, пра што ён лятуцеў яшчэ маладым. Разам ізь ім, як і ў гады маладосьці, была навокал грамада Беларусаў (будучых „нацдэмаў”), што паходзілі, як і ён, зь беларускага народу, якія гатовыя былі сваё жыццё ахвяраваць на дабро вольнае бацькаўшчыны. З адраджэннем краю, параджала новая наўчоная, поэты, мастакі.

Але гэта зусім было не патрэбна маскоўскім бальшавіком. Надварот, іх палохала красаванье адроджанага краю. Ім толькі была патрэбна шыльдовая Беларусь дзеля палітыкі. І проф. Доўнар-Запольскі з найбагатшым арганізацыйным і навуковым дазнаньнем рабіўся ім у Менску непажаданым і небясьпечным. Ім зусім не падабаліся навукова ў аўторытэтна аргументаваныя дасьледаваньні Доўнара-Запольскага, што Беларусь мае права на палітычнае й нацыянальнае незалежнае быццё, што Беларусь да апошняга часу заставалася краем селавога гаспадарскага тыпу, безь вялікіх пра-мысловых цэнтраў (няма пра-мысловых цэнтраў — няма пролетарыяту), што ўсім Беларусам, якія воляю кону ў той час былі падзеленыя на ўсходніх і заходніх, ёсьць адна мова і адна мэта: вольная незалежная бацькаўшчына. Дзеяльнасць, шырака разгорненая

проф. Доўнарам-Запольскім, парушала комуністых. Борзда яму далі зразумець, што ён павінен пакінуць Беларусь. Так, улетку 1926 г., профэсар вымушаны быў разъвітацца з бацькаўшчынай ізноў.

Сваю каштоўную бібліотэку, што складалася з адзінанцацёх тысячаў тамоў, ён перадаў Інбелкульту. Гэта бібліотэка была вялікім скарбам Беларусам. У ёй былі вельмі каштоўныя выданыні беларусаведы, у тым ліку і даўнейшыя выданыні Віленскага ўніверсytetu.

Зь Менску проф. Доўнар-Запольскі пераяжджае на жыцьцё ў Москву. Аб дзеяльнасьці ягонаі у Москве мне ведама ня шмат. Перада мною толькі адна з апошніх ягоных друкаваных працаў: „Западный район (Беларусская ССР и Западная область РСФСР)”, якая, як і ранейшыя працы, ілюструе адданасць Д.-З. роднаму краю. Шмат чаго, што не падабалася большавіцкім кіраунікам у дзеяльнасьці профэсаравай у Менску, шмат чаго, аб чым ім хацелася, каб ён не паўтараў, відаць, зь недагляду рэдактароў было надрукавана й пабачыла съвет. Кнішка, выданая як падручнік да сярэдніх школаў („Западный район” ёсьцека адным із разьдзелаў „Экономической Географии СССР” под ред. М. В. Вольфа и Г. А. Мебуса, Москва 1928 г.), у тысячах тысячаў разышлася па ўсім СССР. Пэўна дайшла яна і да Беларусі.

У перадмове профэсар падчыркуе, што Смаленская губэрня, якая адышла да РСФСР, фактычна ёсьцека часткай Беларусі: „У старыя часы ладная часць цяперашняй См. губ., апрача канцавога яе чараселца, цягнула да Смаленскага княства. Гэта княства было населена Крывічамі, прашчурамі цяперашніх Беларусаў. Захоўняя паласа цяперашняе Бранскае губ. цягнула часткава таксама да прашчураў Беларусаў, да Радзімічаў. Але пасьляй узмацнелае Маскоўскае княства захапіла гэтыя заходнія ўскраіны і прылучыла іх да Москвы. Толькі з-за Смаленску ў Москвы была спрэчка зь Беларусій у працягу колькіх стагодзьдзяў.

У выніку гэтага, заходнія часткі Смаленшчыны й Браншчыны і ў цяперашні час заселены беларускім пляменем, іншы раз моцна зруслым, іншы раз захаваўшы свае нацыянальныя асаблівасці”.

У „Кароткай гісторычнай даведцы” скарочана, але вельмі стацыйко ён падаець гісторыю Беларусі. Ён спыняецца падрабязна на асаблівасцях народнае гаспадаркі Беларусі. У часе, калі Беларусь належыла да Расіі, „Прамысловасць” разъвівалася ў Москве і Вар-

шаве, а ў Беларусі ня было ні цэнтраў, ні капіталу, і яна апынулася на палажэньню рынку для варшаўскіх а маскоўскіх вырабаў”.

У 1930 г., калі маскоўскім комуністымі гатаваўся арышт, а пасыльей і процэс беларускае нацыянал-дэмократычнае інтэлігэнцыі, зьявілася мноства артыкулаў у пэрыядычнай прэсе, відаваць чых беларускіх дзеячоў у вантыбальшавіцкай і антыпролетарскай ідэялёгіі й практыцы. Гэтыя артыкулы пісаліся на адмысловы загад комуністычнай улады. У 1930 годзе, кожны Беларус, прачытаўшы грозны, крытычны артыкул аб сваёй антыпролетарскай ідэялёгіі, ведаў, што арышт набліжаецца. Гэта, у сакавіковым нумару „Полымя” за 1930 г., ня задаўга да арышту Язэпа Лёсіка, зьявіўся артыкул проф. С. Вольфсона (С. Вольфсон чытаў у ўніверсытэце лекцыі з дыялектычнага матар’ялізму) рэзка крытыкуючы навуковую працу акад. Язэпа Лёсіка і яго блізкіх супрацоўнікаў. У гэтым артыкуле „Мова і клясавая барацьба” аўтар не абмінуў і проф. Доўнара-Запольскага: „Як быццам у ваднай беларускай мове тварылі Дунін-Марцінкевіч і Міхась Чарот. Як быццам адна і тая-ж мова Менскай комуністычнай „Звязды” і Віленскай ксяндзоўскай „Крыніцы”... Не, тут дзіве мовы... Спрабы затушаваць гэты факт не азначае нічога іншага, як імкненіі працягнуць праз філёлёгічныя вароты кантрабанду „адзінай рабоча-селянскай нацыі”, якую спрабаваў „па вучонаму” угрунтуваць проф. М. В. Доўнар-Запольскі. Аб tym, наколькі гэтая справа клясава варожа пролетарыяту, казаць, зразумела ня прыходзіцца”.

У tym-же рэзка асуджальным прасыцінку можна знайсьці водгукі аб дзеяльнасці проф. Доўнара-Запольскага ў друку 1931 г. Адзін із гэтых артыкуалаў пад назовам „Афіцыйны гісторык нацдэмаў”*) зварочуе на сябе асаблівую ўвагу сваёй нягоднасцяй, падобнай да менаваных нападкаў Вольфсонавых у 1930 г., і ўбоствам свайго зъместу. У ім аўтар — Ротман праяўляе такую гісторычную няпісьменнасць, так бяссрамна хвалышуе гісторычныя факты, падаваныя Доўнар-Запольскім у ягоных працах, што адно ў комуністычным „раю” такая „пэрла” магла пабачыць съвет. Ён даводзе, што Д.-З. „беларускі шовіністы”, катормы лятуцеў пра злучэныне з „фашистскай Польшчаю”, бо ў вадным із сваіх дасьледаваньняў Д.-З давёў, што беларуская культура сваймі традыцыйнымі асновамі звязана з культурой Заходу, а ня ўсходу. Не

*) „Савецкая Беларусь”, Менск 1931 г., № 7.

падабаецца Ротману, што Беларусы ё Д.-З. пасьмелі з пашанаю ўспомнець і адсьвяткаваць угодкі Пранціша Скарыны „серадне-вяковага схолястыка, перакладаўшага біблію на „беларускую мову”. Абурае яго ё тое, што Д.-З. ў сваім начырку „Да юбілею беларускага кнігадруку”, прысьвячаным Пр. Скарыне, успамінае палітычных а культурных дзеячоў беларускага народу XVI ст., як Міхал Глінскі, Сапега, Сьвірскі, Міхал Агінскі, Пётра Фальчэўскі, Хведар Скумін, Язэп Валовіч. Такая крытыка нацыянальной дзейнасці Д.-З., таксама і ацэна гісторычных фактаў і падзеяў выклікала-бы толькі съмех, калі-бы яна ня была зроблена прадстаўніком дэспотичнай кіруючай улады, што ў сваіх руках дзяржыць долю асмінанцімілённага беларускага народу.

І калі профэсар Доўнар-Запольскі памёр у Маскве ў 1934 годзе, ня съмелі Беларусы прысьвяціць слоўы жалю ѹ любасці свайму вялікаму родзічу. Ані нækролёгу, ані маленькай зацемкі. Маўчаць аб ім і савецкія энцыклопедыі. Запраўды, так бясьсыледна ізъ зямлі можа зьнікнуць вядомы наўчоны толькі ў Савецкім Саюзе.*).

Працы проф. М. Даўнара-Запольскага.

„Очерк по истории кривичской и дреговичской земель до конца XII ст. (Киев 1891); „Документы Москов. архива мин. юстиц.”, т. I (Москва 1897); „К истории поземельной реформы в Литве 1580-2” (Москва 1899); „Акты Литовско-Русс. государства” (Москва 1900); „Спорн. вопросы в истории Литовско-Русс. сейма” (Спб. 1901); „Госуд. хозяйство в Литовском Княжестве при Ягеллонах” (Киев 1901); „Веревн. и разрубн. кн. Сев. края” (Спб. 1905); „Очерки по организации зап.-рус. крестьянства в 16 в.” (Киев 1905 и.); „Матерьялы для истории крепостн. права в России. Вотчинн. законодательство” (Киев 1905); „Украинские староства в первой пол. 16 в.” (Киев 1908); „Баркулабовск. летопись” (1909); „Торговля и промышленность Москвы 16-17 в.” (Москва 1910); „Идеалы декабристов” (Москва 1910); „Мемуары декабристов” (Киев 1907); „История русс. народ. хозяйства”, т. I (Киев 1911); „Обзор

**) У часе пісаньня гэтага артыкулу профэсар Л. Акіншэвіч памог у знаходжанью некаторых матар'ялаў і профэсарка Н. Палонская-Васіленка пераслала некаторыя жыццязділісныя даныя проф. Д.-З., за што гэтта аўтар выказуе ім шчырую падзяку.

новейшай русс. истории” (Киев 1912); Статьи по истории и этнографии Белоруссии, ч. соб. в книге „Исследования и Статьи” (Киев 1909, т. 1); „Из истории обществ. течений в России” (2 выд., Киев 1910); „Календарь Сев.-Зап. края” (1889 і 90); „Белорусская свадьба”; этнограф. сборн. „Белорусс. Полесье, Пинчуки”, т. 1; „На заре Крестьянской свободы” (Киев 1911); „Политические идеалы Сперанского” (1905 Москва); „Зарождение Министерств в России” (Москва 1906); „Реформа общеобразовательной школы при императрице Екатерине” (Москва 1906); „Польско-литовская Уния на сеймах до 1569 г.” Истор. очерк (Москва 1898 г.); „Цэнтралізацыя ці фэдарацыя” (Менск 1925, час. Польмя, VIII); „Народное хозяйство Белоруссии 1861-1914 гг. (Менск 1926 г.); „Беларускі Архіў” (Менск 1927); „Западный район”, Экономическая География СССР под ред. М. Б. Вольфа и Г. А. Мебуса (Москва 1928) „Асновы Дзяржавнасці Беларусі” (Гродно 1919 г.).

А. Саковіч.

Уладзімер Сядура

В ЯЛІКІЯ ДАРОГІ (РАМАН)

(Працяг, гл. № 6 (11).

Душа заглыблялася ў стыхію прыгожага і ўзыятала над шэрай будзённасцяй навокальля. Гэтак заўсёды было зь ім. На пасьпешным цягніку, стоячы на пляцоўцы вагону, як-бы адказуючы ўзынёслым натхненням на імклівы рух паравоза ў прасцяг палёу і лясоў, яна пяяла калі не радкі чыйгосьці вершу, дык нячутна складала свае собскія радкі, незапісаныя і не адбітыя друкам, непаўторныя вершаваныя радкі.

У палёх, калі ўлетку за местам, ідуchy съцежкай сярод жытоў і васількоў, або паўз цвітучай канюшыны зь ейным няспынным пад сонцам трэскам казельчыкаў-скакункоў, душа ягоная міжвольна адклікалася на няхітрыя зыкі прыроды і складала сваю песнью, якая тут-жа й забывалася, даючы месца іншай мэлёдыі.

Гэтак і цяпер Кастанцы аддаўся нутраному гарэньню творчае памяці і, шэпчучы смутныя словаў якіхсьці раптам узынікльых рад-

коў і мэлёдыяў, ня згледзеў, як прайшоў ладны кавалак свае дарогі, нат не адчуваючы дотыкаў сустрэчных у густой таўпе. Кіраваны падсьведамым звыкам, зъянрнуў у патрэбны яму завулак, прасягай яшчэ колькі кварталаў і, наапошку, вышаў на шырокую ўзбочную вуліцу, якая канчалася невялікім раськідзістым грамадзкім садком.

Знайшоў абыклую лаўку і здаволены апусьціўся пасядзець якую гадзінку з газэтай у руцца. Съведамасць з асалодай адцеміла тое, што гэтае месца якраз у гэтым часе было густа ўскрыта су-цэльнай засеняй. Павець лістоў над галавой тварыла шчыльны шчыт, непраходны настырлівым сонечным косам, якім гэтак ладна ўдалося напячы яму галаву пераз усю дарогу, чаго ён, аднак, быццам і не пачуваў у сваёй паэтычнай узынёсласці.

Але нядоўга яму давялося цешыцца цішынёй і халадком. Па-крысе засені ўсё больш і больш перасоўвалася ў усходнім прасьцінку, вось ужо край сядзеняня пачаў пераймаць частку каслаўкі сонечных косаў, выдаючы пад съятлом дашчатую шурпаватасць і вышчэрбленасьць, што час у супалцы з дажджамі й вятрамі на-клаў на ейны дзярвяны зъверх. Адылі, не пасьпела яшчэ сонца за-валодаваць цалком абраным месцам, як насунулася горшая нудо-та. Улучыліся ў сваю штодзеннную работу мескія вулічныя „народ-ныя“ галаснікі, і зацягнулі сваю нудную, даўно ўжо абрыйдлую чарадную пропагандавую трансъляцыю. Хаця-ж Кастанцы даўно ўжо звык да іхных галашэнняў і мог працаваць паблізку каля са-мых галаснікоў, нат ня чуючы іх — да таго ўжо прытарнаваўся ён, дзякуючы свайму выпрабаванаму ў часох інстынкту самазаха-вання — аднак на гэты раз ён раптам скамянуўся.

— Во, ліхен'ка, і тут не даюць спакою, — наважыўся быў па-думаць ён у вадказ на першую рэакцыю. Адылі ўспомнелася ўсё, пераказанае ягонай маці і пераговоранае імі абаймі сяньня рані-цой...

— Можа што й скажуць, ліха іх ведае. Можа ўжо нешта й дзе-еца ды хіба-ж даведаешся ад іх... — злавіў ён сябе на праяве ці-кавасці.

— Яно-б можа й нялага, каб нешта пачалося. Пэўна-ж, кон не-як уклаўся-б начай.

— Як гром і маланка э́львуном змываюць назьбіраны на зямлі непатрэбны шэляг, так хіба які ваенны гром мог прагрымесьць ін-шым прадвеснікам нашаму краю... — памкнуўся быў думаць Ка-танцы... Аднак, агалошаная навіна адразу ўразіла ягонае ўяўленье.

Радыедыктар колькі разоў заклікаў увагу слухачоў словамі: „Увага... Увага... Увага...” ды паведаміў, што сяньня, за колькі часінаў, роўна а двананцатай мае быць надзвычайны выступ пераз радыё Старшыні Савету Народных Камісароў Саюзу ССР, тварыша Молатава. Неўзабаве паведамленыне было паўторанае, а за колькі часінаў і зноў і зноў агалошанае. Выглядала, што сумысьля прыцягненца ўвага як мага большае колькасці слухачоў, каб паведаміць штосьці вельмі важнае.

Кастанцева сэрца закаласцілася ў ліхім прадчуваныні.

— Пачалося, ня начай — думаў ён употай ад усіх. А ў вушшу зъвінела водгульле трэску й шуму, якія чуліся ад неадрэгульянных галасынікоў. Аднак, нічога не пацвярджаала гэтае думкі. Гэтаксама спакойна праходжваліся садам нядзельныя закаханыя пары, часамі пралягалі й зынкалі тоўпы звонкае съмехам бяздумнае моладзі, таксама ўпорыста дзяржаліся сваіх месцаў старыя іхныя валаданынікі, абыякава дзержачы перад сабой газеты, а бо, як магло здавацца, дрэмлючы сабе сярод садовага летняга хараства.

Толькі тады, калі радыё папярэдзіла, што за часіну ўжо мае быць абыянены выступ, усе трохі настаражыліся, напружылі свой слых і ськіравалі зрок да бліжшага галасыніка. Кастанцы кінуў пагляд налева й направа ад сябе і ні ў кім не пабачыў тае старожкае напружанае сці паказытыць нэрвы абыякай навіной. А таму што ад такіх афіцыйных выступаў высокае ўрадовае асобы нічога добра га не чакалася, і ўжо за колькі год яны аж як прыеліся, дык твары слухачоў і не выяўлялі нікага радаснага ўзварушэння. Пэўна-ж ужо будзе гаварыцца зноў тое, што ўжо шмат разоў гаварылася й чулася, хіба толькі можа накшталт чародным зыгзагам ці паваротам воікавае ці нутраное палітыкі дзеля тае-ж мэты — зрабіць чародны ўпырск для ўзбуджэння комуністычнага імунітэту, што ўсё больш і больш вытыхаўся. Вось гэты самы „зыгзаг” хіба толькі й мог быць чаканай навіной, і яе хіба толькі й мог спадзявацца пачуць кожны з гэтых абыякавых да ўсяго, звыклых мяшчанаў гэтае аднае зь менскіх ускраінаў.

Але на гэты раз, можа першы раз за 20 год, усе, што былі тут, абмыліліся.

Як громам із агністай маланкай ды пасъляварным лівуном абдало ўсіх іх, калі пачулі слова Молатава аб tym, што нямецкія фа-

шыстыя, зламаўшы ўмову аб ненападзе, падступна й неўспадзеўкі сяняня, 22 чырвіня 1941 году, а чацвертай гадзіне раніцы напалі на наш мірны край...

Уражаныя й утрапёныя, некаторыя да зъбялеласьці, усе толькі моўчкі пераглянуліся.

Высокі ўрадовы прадстаўнік гаварыў пра бамбардаванье сяняня ўраньні нямецкім самалётамі местаў Кіева, Коўні, Вільні й Беластоку.

І магчыма ня так адразу ў ўсёй сваёй чечаканасьці працяла людзёў сама навіна аб пачатку вайны, як паведамленыне пра першыя бомбардаваньні ведамых местаў. Усім адразу зрабілася нат ніякавата й нязвыкла з таго, што там нейдзе ўжо гарашы месты, з паветра лятуць мэталёвыя насыбіты сымерці й забурэннія, а тут, у нас, яшчэ ціха, спакойна, і нат да апошніяе часіны яшчэ й ня ведалі. Кажны працяўся думкай пра кон, што дойдзе й да гэтага места.

Мусіць ужо тады із шмат каго адразу спала засыяпеньне, спрычыненае шматгадовай пропагандай, што „ваяваць будзем на чужой тэрыторыі”...

— Дык-жа ўжо нашыя месты збамбардаваныя. А Божухна мой, а мой-жа сынок там у Беластоку зборы адбывае, — вырвалася зынячэўку ў ваднае сталае жанчыны, што выпадкам праходзіла паўз галаснік і, неўзнарок, начула пра пачатак вайны.

Усе змоўчалі, нат ня кожны глянуў на яе, хаця-ж пэўна ўсе пачулі ейныя нязвыклыя слова з гэтым раптоўным „а Божухна мой”. Яна-ж, не пачуўшы нікага рэагаваньня на свае слова, як-бы засаромелася ад іхнае нязвыкласьці і таксама моўчкі пасігала далей.

Моўчкі-ж, зъбянтэжана й недалужна сядзелі вольныя й міжвольныя слухачы, калі Молатаў скончыў заклікам да змаганьня з агрэсарам. Адны як-бы й ня ведалі, што й казаць ад нутраное ўзрушацца месцамі ѹзрушацца і неспадзеўкі, іншыя як-бы папрыросталі да лавак і ня мелі змогі падняцца.

Колькі асобаў раптам пазрываліся зь месцаў і, як учадзеўши, пабеглі да сваіх із навіной. Некаторыя з тых, што стаялі пад галасніком, памкнуліся тут-же барджджэй выказаць сваю вернападданасьць да ўраду і загаварылі, што агрэсар будзе разьбіты й выкінуты із савецкае тэрыторыі... Іншыя толькі лыпалі вачыма, як-бы спрабуючы разважыць — паглядзім, час пакажа.

Кастанцы маўчаў таксама. Хаця-ж яму й хацелася нешта ўста-

віць сваё ў гэтую агульную зьбянтэжанасьць і паварушыць ніякаватасьць маўчання, аднак разважлівасьць змусіла далей маўчаць і яму. Адымі, за часіну ён адчуў на сабе й злавіў сьвідруочы зрок якогасыці чалавека. Той пільна ўглядаўся ў від кожнага, як-бы спрабуючы здагадацца, што думае ягоны собсынік. Ягоны пранырлівы лісьліва-хітраваты зірк ужо колькі разоў спыняўся ча Кастанцавым відзе і зараз-жа пераводзіўся на іншага, а за часінку варочаўся да яго ўзноў. Адчуўши на сабе ягоны няпрыемны зірк, Кастанцы борзда ўськінуў на яго свае вочы, і іхныя пагляды сустрэліся. Той лыпнуў вачыма й адвёў іх у бок.

— І тут ужо сочаць, — мільганула думка ў Кастанцавай съведамасьці. — Трэба ўцякаць далей ад абсочных сабак... нідзе няма спакою. А цяпер асабліва боязна хоць адным словам прамахнуцца ды даць яму матар'ял. З гэтай думкай ён устаў і памкнуўся ѹсьці. Аж чуе ззаду гучна завецца ягонае прозвішча, быццам хтосьці зь яўным намерам зварачаеца да яго. Кастанцы азірнуўся... Аж, гэта той-же чалавек, што съвідраваў кагадзе ўсіх паглядамі.

— Калі ласка, вы мяне гукнулі? Чым магу служыць? — спытаўся Кастанцы. — Ха-Ха-Ха — азвайся невядомы, — ничего, эсэ так сэбе! — быў адказ.

— Скуль Вы мяне знаеце із прозвішча? — спытаўся ўзноў Кастанцы.

— Ничего, ничего, проходите. Это неважно, — станаўко і з пэўнай праявой злосыці адказаў гэты чалавек у кепцы.

— Выбачайце — сказаў Кастанцы, — і завярнуўся ѹсьці ў ранейшым прасыцінку. Доўга ён адчуваў съвідруочы зрок невядомага, аж пакуль ня вышаў із саду і не прамінуў колькі завулкаў да завароту. Яму ўсё здавалася, што чалавек назіркам нябачна сігае за ім і пранізуе ягоную сыпіну сваймі халодна-войстрымі вачмі, якія, здавалася, калолі да болю мясыціны іхнага дотыку да зьверху ягонага цела.

— І чаго яму трэба было? — думаў ён у дарозе. — Спраўдзіць прозвішча і маю асобу. — Дык хіба гэта ён ня мог зрабіць лепш і больш таемна, ня прыцягнучы мае ўвагі да факту асокі? Ці можа выпрабаваць, якое гэта даймо зробе на ахвяру ягонае асокі? Хацеў пераканацца, ці спалохаюся, дазваўшыся, што асока нідзе ў ніколі ня спушчае зь мяне свайго ўсебачлівага вока? Ліха яго ведае... Няпрыемны сам факт, незалежна ад конкретнае мэты, што

за ім. І няхай сабе ў гэтым няма ніякае неспадзеўкі, — Кастанцы ведаў пра сваю паднагляднасць ужо даўно, — усё-ткі адчуванье было гадкае. І хаця-ж ён устаў ісьці манючыся баржджэй прынесыці да хаты гэтую надзвычайнную навіну пра вайну, аднак на нейкі час гэтае здарэнне зь невядомым, што гукнуў яго подле прозвішча, перабіла першыя доймы ад гэнае навіны і навяло ўзноў яго на цяжкія думкі аб бязвыхаднасці й безнадзейнасці ягонае долі ў таемна сплещеным павучынню, што наапошку ўзноў завалакло яе.

Маланкаю прарэзалі памяць успаміны пра выпадкі зь ім у наукоўским інстытуце, дзе ён усяго колькі месяцаў назад апынуўся ў цяжкім палажэнню. Вось тады-ж мусіць і сталася гэта, што ён апынуўся ўзноў пад наглядам. Пасьля перажытых год выгнаныня хаця-ж і съцярогся Кастанцы дзе-небудзь якое-небудзь вольнае, недазволенае слова вымавіць, але не ўсьцярогся. Дарма, што зусім ненаўмысьля і без аніякае злое волі.

Было гэта **нейк апаўдні**, можа ўжо перад самым канцом працы, калі ад сядзення прыстале анямелі ногі, а галава ад бязупынага разважаныня над матар'яламі як-бы апусьцела ѹ пацяжэла. Вось-жа, уварваўшы якую часінку, захацелася ўстаць і ў вольнай гаворцы із сябрам працы адыйсьці крыху ад напружаныня. І ні тое, каб гэта быў запраўдны сябра, зусім не, — што ён меў супольнага з гэтым сібіраком, апрача того, што свайго часу ў студэнцкія гады пазнаёміўся зь ім у Ленінградзе і, пэўна, пакінуў у ім неблагая доймы, што той аж навет абраў для свае будучае працы беларускую сталіцу і цяпер эжыўся з нашым краем, як-бы із сваёй другой бацькаўшчынай. Не пачуваючы да яго, як да асобы, асаблівага замілаваныня, Кастанцы, аднак, цаніў тое, што гэны быў высокае думкі аб беларускім народзе. Таму Кастанцы ахвотна гутарыў ізь ім і нат любіў часамі па-хлапецку адпаліць якую штуку. Зь ім ня было патрэбы быць надзьмутым ды нацягнутым. Таму мог тут дазволіць сабе і які-небудзь хлапецкі выбрык, дзівака згуляць.

І ўсё гэта зыходзіла-б няўпрыцям, каб ня пільнае вока парт-орга інстытуту. Гэты апошні ня меў ня тое, што пядзі, але і трох палцаў у лобе, быў няздатны да якое-колечы спаважнае дасьледнае працы, — пустацьвет у поўным сэнсе гэтага слова. Аднак, ён дзяржаўся моцна за свой партбялет. Дзякуючы ня ўмеру праяўленай пільнасці ў мэтах апраўданыня партыйнага бялету і вялізар-

нае сумы зъедзеных дарма грошаў, ён ужо колькі год займаў у Інстытуце пасаду, якую, мусіць, сам дырэктар не азначыў-бы дакладна. Рэгулярна даставаў плату, хая работы ніякае зъ яго інстытуту ніколі не вымагаў. Праўда, бальшыня моўчкі ведала ці здагадавалася аб функцыях гэтага „вока”. Вынікі ягонае „працы” давалі сябе адчуваць можа яшчэ мацней, чымся ўся навуковая праца Інстытуту — час ад часу яна змушала здрыйгнуцца ўсіх супрацаўнікоў, калі нейкага дня не зъяўлялася на працу колькі працаўнікоў, а пазней ставалася ведамым, што іх праглышнуў чародны ёзэд „чорнага ворана”. Як звычайна, неўзабаве зъбіраўся агульны сход Інстытуту, і ад імя дырэкцыі й партарганізацыі штатныя прамоўцы дапякалі супрацаўніком у страце пільнасьці, дзеля чаго ў іхным асяродзьдзі дзеялі варагі народу, якіх трэба было даўно бязылітасна выпякаць гартаўаным зялезам, і заклікалі ўсіх да падвышэння пільнасьці. На гэтым знадворна чародная інсцэнізацыя канчалася да наступнога выпадку. Але не канчалася яна для пільнага вока. Яно яшчэ больш рупна й аддана съвідравала кожнага ад галавы да пятаў. Не прагледзіла яно й Кастанцавых учынкаў. Здавалася, нікога і ў пакою ня было, калі ён завалтузіўся із сваім сябрам, каб разъмяць косьці. І здарылася на тое ліхе выпасьці ізь сябравае кішэні грошавай чырванаватай паперцы ў тры чырванцы з патрэтам Леніна на ёй. І трэ'ж было Кастанцаму не загледзець гэнага і неўзнарок ступіць на яе... чым-бы вы падумалі?... нагою. Не вялікая-б бяда яшчэ, каб не надарылася якраз-жа ў гэтай часіне як спад зямлі зъявіцца самому „воку”. І ўявіце сабе абурэнье, калі ўбачыла яно, як „поліраю ногами” вышышы сымбаль пролетарскае ортадоксіі. Нічога яму ня значылі перапрашаныні й шчырае ў тую часіну замяшанынне ѹ шкадаванынне, што так здарылася, з боку Кастанцага. Факт стаўся адразу ведамым дырэкцыі. Гэтая апошняя змушаная была дзеля гэткае, здавалася-б, драбязы зъбіраць сход.

На сходзе, пасля паведамленыя аб учара什нім выпадку і даўгіх слоўных рэляцыяў пільнага вока, якое быццам ад узрушэння цэлую ноч ня спала... (Кастанцы разумеў... данос пісаў), вінавайцу нічога не заставалася рабіць, як каяцца, прызнавацца да вялікае віны. Хая-ж і не признаючы ніякіх злосных съведама-варожых намераў, Кастанцы мусіў, аднак, вызнаць за сваім учынкам вялікую шкоду „гаспадарству й соцыялістычнаму ладу”, і што об'ектыўна

гэта было выгодна розным варожым элемэнтам унутры ў вонкакх краю.

Ці магчыма было-б яму працаваць у гэтай установе далей — няма ведама, бо гэта здарылася наконадні ўжо даўно прадбачанай ліквідацыі таго Інстытуту. Вырабленая-ж ужо раней навуковы-мі заслугамі Кастанцага апінія ў дырэктара памагла яму перайсьці на падобную навуковую працу ў іншы навукова-дасылдыны Інстытут Школаў. Але ѹ там яго не пакінулі ў вадзіноце. Адразу-ж да яго часта пачаў чапляцца з рознымі палітычнымі пытанынямі бібліятэкар Інстытуту, малаасьвечаны, цалком у палоне савецкае доктрины чалавек. Зацеміўшы неахвоту Кастанцага да гутаркі, ён зъмяніў тактыку. Штораніцы, перад пачаткам працы ў вялікім пакоі, перараз які хадзілі ў бібліятэку і ѹ якім працаўала колькі навукоўцаў, той пачаў заводзіць гаворкі аб палітычных падзеях. Стараўся ўзыняць тэму і чакаў пачуць адказы. Бальшыня, не навучаная яшчэ дазнаныям, якое меў Кастанцы, ахвоча ўлучалася ў дыскусіі і перасыпала словамі з пустога ў парожнае. Кастанцы ѹ такі час маўчаў. Ён уважліва раскладаў кнігі ѹ паперы і, уталопіўшыся ѹ рукапіс перад ім, быццам і ня чуў гаворкі, якая яшчэ доўга, аж да прыходу кіраўніка аддзелу або выпадковага даведанья дырэктара, лілася бясконцым цурком. Запраўды, цяжка было часамі ўзы-дзержыцца ад таго, каб не зрабіць і свае зацемкі. Але як не падся-даў да яго бібліятэкар, якім жэўжыкам каля яго ні завіхаўся, як ён ні спрабаваў выцягнуць слова ў Кастанцага, усё дарма — той маў-чаў, як вады ѹ рот набраўшы.

— Даражэнкі, часу ня маю, другім разам, — адхінаўся, звычайна ён, загадзя ведаючы, што доўга яшчэ давядзеца таму ча-каць гэнага другога разу.

Асабліва асьцярожным зрабіўся Кастанцы, калі зацеміў, што ведамае яму з ранейшага Інстытуту „вока” пачало давядцача час ад часу да бібліятэкі гэтага Інстытуту, доўга аб нечым радзіцца зь бібліятэкаром у чатырох сьценах.

— Пэўна-ж, не забываюцца ѹ на маю грэшную душу, — думаў Кастанцы, — усё мяркуюць, як лепш у хітра сплеценую сетку злавіць.

— Не здавайся, Косьця, дзяржыся! — бадзёрыў ён сам сябе. — Ніе давай гаду еміны, каб менш было выраблена атруты ѿ ягоным джгале.

І як ні кіпела абурэнъне ў яго ў нутры, як ні хацелася яму часамі выпаліць гаду ўсё, што набалела ў яго на сэрцы, назваць усіх іх назовам, на які яны толькі заслужылі, як ні было цяжка зьдзержаваць у сабе жаданьне даць зразумець ім іхнае брыдкое, нізкое ѹ нягоднае становішча сэксотаў, адымі знадворна ён заховаваў сябе спакойна і з усімі быў роўна ветлым і абыходлівым.

(Працяг будзе)

Паляшукі й Палявікі*)

Было ў бацькі дванаццацёх сыноў ды ўсе яны вельмі ўдалыя дзяцюкі. **Жылі яны ў цёмным лесе**, дзе вялося шмат усялякага зьвяр'я, пасыцілі свой статак ды лавілі зьвярыну. Суседзі жылі даўёка і рэдка рабілі ім шкоду, бо баяліся ўдалых дзяцюкоў, каб не нагрэлі ім па патыліцы. Жылі яны разам і слухалі старога бацькі, а ён ужо сівенъкі бы лунь, сядзеў сабе ў кажушку і ўлетку ды загадаваў. И быў у іх лад і ўсім была добра. — Яны ўсе пажаніліся, і было ў іх шмат дзяцей, але ўсе слухалі старога і кажын рабіў сваё дзела.

Толькі вось памёр стары бацька, і пачалі жанкі сварыцца паміжсобку, пачалі вадзіцца ды падвучаць сваіх гаспадароў. И такая ў іх пашла звада, што й жыткі няма. Ведама, калі бабы чаго захочуць, то й сам чорт іх не пераставіць. А тут яны ў вадзін голас кричаць: дзяліцца ды дзяліцца. Пачалі браты дзяліцца. Вадзіліся, вадзіліся яны пакуль дзялілі жывёлу ды усе добро, а як пашлі дзяліць зямлю, дык пачалі біцца, што ледзь адзін аднаго не пазабівалі ды так і не падзялілі мо дагэтуль. Вадзіцца браты паміжсобку за зямлю, захапляюць чужыя дзялянкі і ніколі ў іх нямаш спакою.

---

*) „Палявікамі” Паляшукі завуць тых Беларусаў, што жывуць вонкак Палесься (у вужшым значаньню гэтага слова). Апрача таго, мяшчане ў Беларусі завуць „палявымі” селавых людзёў. У гэтай палескай казцы адбілася гісторыя Беларускага Народу. У ёй-жэ палескія Беларусы выказаўць свой пагляд на Беларусаў іншых, як на сваіх дарагіх братоў, накшых ад тых братоў-народаў, што сталіся разбойнікамі і іхнымі варагамі. Казка ўзята з кнігі Аляксандры Сяржпупоўскага „Казкі й алавяданьні Беларусаў з Слуцкага павету”, выданай у 1926 г.

Толькі два малодшыя браты жылі паміж сабою вельмі згодна: куды адзін, туды й другі. Не захацелі яны вадзіцца з братамі, кінулі сваю бацькаўшчыну дый пашлі ў свет шукаць сабе зямлі. Вось занялі дый пагналі яны свой статак і **забраліся ў такі лес, што й канца яму нямашака.** Ня могуць далей ехаць, — лес замінае. Пачалі яны церабіць дарогу ды масьціць грэблі. Але дзе там, чым далей, тым лес усе гусьцее, а ў ім стаіць такая тхлань ды нетра, што й выбрацца нельга. Вось і кажа большы брат: застануся я тут, бо не магу выбрацца зь лесу. **І застаўся ён сярод таго лесу. І назвалі яго і дзеци яго Паляшукамі.** Малодшы-ж брат працярэблеваў дарогу, масьціў грэблі ды клаў кладкі і ехаў далей. Мо й дагэтуль на **Паљесьсю** яшчэ ё тыя прасекі ды грэблі, што нарабіў той чалавек. Ня доўга яны ехалі на сваіх колах, як убачылі, што лес пачаў радзець, пачалі трапляцца прагаліны, палянкі ды палі, дык яны атаўбаваліся там і пачалі разрабляць поле, затым і назваліся яны Палявікамі. Гітрым размножыліся як Паляшукі, так Палявікі, занялі пусты лес дый пачалі жыць адны каля адных побач.

За немалы час у Паляшукоў і Палявікоў разъвялося шмат жывёлы дый усялякага зывяр'я ў іх лясох было больш, чымся ў тым месцу, дзе атаўбаваліся тыя дзесяцёх братоў. Вось яны пашкадавалі, што пусьцілі сюды меншых братоў і што далі ім шмат жывёлы, пашкадавалі дый уздумалі адобраць назад. Даведаліся Паляшукі й Палявікі, што тыя падходзяць да іх із разбоям, нарабілі ў лесе завалаў ды накапалі глыбокіх ямаў дый зацеянілі іх мохам, а самі пахаваліся ў гушчары дый цікуюць, што будзе далей. Але вось падышлі тыя разбойнікі — дый пачалі валіцца ў ямы, а ў іх была вада. Адныя патапіліся, а другія заблытаць ў засеках дый загінулі ў нетры безъ яды. Вось адагналі апошніх разбойнікаў Паляшукі й Палявікі дый давай выхваляцца адны перад аднымі. Паляшукі кажуць, што гэта яны сваймі засекамі ў лесе загубілі разбойнікаў, а Палявікі кажуць, што разбойнікі загінулі ў тых ямах, што Палявікі выкапалі. Пашлі яны выхваляцца ды спрачацца. Спрачаліся, спрачаліся ды за чубы, ды за калы... І пашла тут такая бітва, што гарэй як ад разбойнікаў. Б'юцца Паляшукі з Палявікамі, паляць сёлы, нішчаць добро ды парываюцца спрэсу загубіць адны адных, гарэй як лютыя варагі. Доўга біліся яны, але ня могуць здолець адны адных, толькі што далей, то ўсё больш і больш слабеюць як тыя так і другія.

Дачуліся варагі, што Паляшукі й Палявікі б'юцца міжсобку,

што яны не бароняць свае рубяжы, вось яны ўзноў зыбралі вялікае войска дый пашлі паліць сёлы дый забіваць як Паляшукоў, так і Палявікоў. Ахамянуліся Паляшукі і Палявікі, гдзе біцца самі з сабой, давай біцца з ворагам. Біліся яны, біліся, мо ўжо палавіна іх палягло, а нічога ня могуць зрабіць, бо варагі лезуць усе новыя й новыя. Шмат палягло й варагоў у чистым полі, шмат заблудзілася ў лесе ды ў болатах і там загінула ад голаду, ад холаду, ці патапілася ў гразі, але яшчэ шмат засталося. Лезуць яны як сьвіне ў гарод, лезуць ды забіраюць Паляшукоў і Палявікоў у палон, забіраюць іх зямлю, жывёлу і ўсе добро, а старых і малых забіваюць, ці цкуюць сабакамі. Закавалі яны ў зялезьзі ўсіх Паляшукоў і Палявікоў дый загадалі сабе служыць.

Нічога не парадзіш. Служаць Паляшукі і Палявікі тым варагом, бо не свая воля, служаць год, служаць два, а можа й больш. Працујуць яны на варагоў бы чорны вол і ніякае палёгкі ня маюць, працујуць, гаруюць ды праклінаюць сваю жытку. А варагі пануюць ды **зъдзекующа з простых людзёў**, а тыя рады, што хоць засталіся жывымі. Бачаць паны, што **простыя людзі** зыміраліся, вось і ськінулі зь іх зялезьзі. Рады простыя людзі, дзякуюць Богу й за тое. І пачалі яны працаўаць на паноў так шчыра, як самі сабе. А паном тое толькі й трэба. Працујуць простыя людзі, а паны толькі загадуюць ды падганяюць. І адвучыліся паны ад усялякае работы, ды так адвучыліся, што бяз простых людзёў ня могуць і жыць, бы тая птушка, як яе выпусьціць із клеткі на волю. Бачаць тое простыя людзі ды толькі съмлюцца з паноў. Яны съмлюцца, а паны хоць бы што, балююць сабе ды яшчэ больш прыбаўляюць работы. — **Бо яны — каа, — рагочуць бы жарабцы затым, што мала дзела.** — Яшчэ гарэй стала людзём, і пачалі яны рабіць паном помсту: то съвіран спаляць ці гумно, то каровы загоняць у такую тхлань, што яны там і пагінуць, то съвіне патопяць, але ад таго й самі ня маюць чаго есьці, бо, ведама, жывуць на андынар'і: пана чорт не бярэ, — ён у суседа дастане, а людзі падыхаюць ды пухнуць з голаду. Што тут рабіць, што парадзіць? Ні зь якага боку нельга пазбавіцца ад тых паноў.

Але вось прыходзіць туды якісь старэнкі дзядок дый кажа: — людзі, людзі, вас шмат, а паноў жменя і гэтая жменя зъдзекуецца ды езьдзіць у вас на карку. Ці гэта-ж вы людзі, а не авечкі. — Пагаманіў ён у вадным месцу, ды ў другім, вось і схамянуліся людзі дый пачалі варушыцца. Знайшліся ўдалыя дзяцюкі, зыбрали

сваю вятку добрых малайцоў дый пашлі пярэсьціць ды мясіць тых паноў. Бачаць тыя, што гэта не пярэліўкі дый пусьціліся науцекі: хто ў лес, а хто ў чужыя краі. Вось і **аслабанілі Паляшукі й Палявікі свой край ад тых варагоў.**

Севяране

Северская зямля. На ўсход ад Дзярвян а ўкраінскіх Палян, на левым баку Дняпра сядзелі Севяране альбо Север, Севера. „Селі на Дзясьне і па Семі і па Суле і назваліся Севера” кажа пра іх пачатны летапіс. Плямія гэтае займала басейн Дзясны, апрача яе вярхоўя, што належыла да Смаленскае зямлі і было здаўна занята Крывічамі. „Вададзел Сожа й Дзясны адзьдзяляў яго ад Радзімічаў, вададзел Акі ад Вяцічаў, Дняпро быў заходній граніцою ад Палян”*) і Дзярвян. Северская зямля займала гэкткія нядаўнія паветы: у басейне Дзясны ў б. Чарнігаўскай губ.: Осьцерскі, Чарнігаўскі, Ноўгарад Северскі, Старадубскі, Горадненскі, Новазыбкаўскі, Почапскі, часцьць Мглінскага й Сураскага, Сосніцкі, Кралявецкі, і ў б. Арлоўскай губ. — Трубчэўскі, Бранскі**) й Карабчэўскі; у басейне Сейма ў б. Курскай губ.: Пуціўльскі, Рыльскі, Льгоўскі, Курскі, і ў Чарнігаўскай — Канатопскі. Займалі Севяране таксама паўночную часць губ. Галтаўскай.

Як съветча дыялектолёгія, у паветах Бранскім а Карабчэўскім да северскага жыхарства была прымешка Крывічоў.

У лепшыя часы северскай колёнізацыі, за хазарскага гаспадарства, яны з канцавых сваіх селішчаў ля Сейма й Сулы пашыраліся на Данец і нат Дон. Арабскія пісьменнікі кажуць пра чысьленае славянскае жыхарства ў Хазарыі. „З усяго стаєцца пэўным, што Славяне дзесь паміж V а X стг. з'яўмалі Ўзdonьне і адно націск Печанегаў аслабіў іхнюю калёнізацу і прынучыў пераезжную частку адыхаці далей на поўнач”*). Але із Славян тут маглі быць адно Севяране. Данец зваўся Северскім**). „Яшчэ ў канцы XII стг.

*) Груш.: Ист. Укр.-Руси, I.193.

**) Пр. Соболевский: Лекции, выд. 4, бач. 38.

*) Грушевский, I, 196.

**), „А пратоку Данца Северскага ад верху і да ўтоку 514 в.” „Рака Данец Северскі выцекла з чыстага поля”. „Ісьці ад Северскага Данца на Мураўскую дарогу, а ад Северскага Данца да Мураўскае дарогі вёрстаў 40”. Кніга глаголемая б. Черт. Спасскага бач. 24, 27, 28.

тут было места Данец, у каторым знайшоў сабе бяспечнае пры-
тулішча прослье адзінанцаўдзеных уцекаў з палавецкага палону
Ігор Святаславіч Северскі”***).

Найдаљшай колёняй Северу на паўдзённым усходзе было
места Тмутаракань ля Азоўскага мора. Пра северскасьць гэтае ко-
лёні съветча „сталая сувязь Тмутараканя з Чарнігавам, каторая й
на Русі прызнавалася справаю законнай. Першым ведамым ейным
князем ё Імсьцілаў Валадзімеравіч (у вадзінанцатым стагодзь-
дзю), што задзіночыў пад сваёй уладаю Тмутаракань а Чарнігай,
і прослье яго Тмутараканям валодуюць галоўна Чарнігайскія кня-
зі, на ўсіх засталых, каторым удаецца часова ўзяць яго ў свае рукі,
глядзяць як на ўзрушыцеляў праваў Чарнігайскага князя, і гэты
йдзець на абарону сае ўлады. Тмутаракань прызнаецца спрадвеч-
най айчынаю ў родзе Святаслава Яраславіча”.

„Не дарма пяюн „Слова аб палку Ігоравым” выясняе паход
северскіх князёў 1184 г. жаданьям зъвярнуць Тмутаракань, што
ципер зацерты качаўнікамі і адарваны ад свае мітрополі. „Се бо
два сокола с отня злата стола поискати града Тъмтороканя; а лю-
бо испити шеломом Дону”.

„Наапошку, на карысьць нашага дапушчэння прамаўляе яш-
чэ адна акаличнасць. У съпісанью местаў рускіх, зъмешчаным у
Ўскрысенскім летапісе, мянуеца Тмутаракань ля р. Остры, прыто-
кі Дзясны, у Чарнігайскім княсьціве, а ведама, што аднолькавыя
назовы вельмі часта ўказуюць на географічную альбо этнографіч-
ную блізіню іх люднасці”.*)

На левым баку Дняпра былі толькі Севяране. Украінскія пля-
мёны ў старавеччу не займалі левага берагу Дняпра: Паляне й Улі-
чи даходзілі на ўсходзе толькі да Дняпра. Пра Улічаў „выразылі-
ва кажа старшая рэдакцыя летапісу ў вапавяданью пра вайну зъ
імі Ігора: і сядзелі Уліцы ля Дняпра ўніз і потым перайшлі межы
Бог а Днестр і селі там”. Хоць пры гэтым не сказана, на каторым
баку Дняпра Уліцы сядзелі, але найпросташе разумення тэксту
кажа, што яны сядзелі на тым-жэ правым баку, і нішто не прыну-
кае адступаць ад такога выясняння”**)

***) Багалей: Ист. Сев., 20.

*) Багалей: Ист. Сев., 28.

**) Грушевский, I, 205.

Калі-б якія ўкраінскія плямёны былі на левым баку Дняпра, дык Севяране на сваім паўднёу межавалі-б ізь імі, і северска-беларуская гаворка мела-б некаторыя рысы праміжныя, збліжаныя або аднолькавыя зь некаторымі рысамі ўкраінскімі, як гэта бывае на сумежных просторах блізкіх моваў, тымчасам нічагусенькі падобнага няма ў беларускай мове Севершчыны; там, дзе яна захавала-ся, яна належала да сярэдняга дыялекту і ё такою, як ля Рагачэва, Барысава, Вялейкі і на паграніччу з Лятувісамі. А дзеля таго што на ўсход ад Дняпра яна было ўкраінцаў, дык адзінімі Славянамі там былі Севяране.

У Севяран былі гэткія места: Ноўгарад Северскі, Чарнігаў, Любеч, Старадуб, Трубчэўск, Бранск, Карабэў, Болдыж (у нядайней Арлоўскай губ. ля м. Дзьмітраўска), Дамагашч, Гераяслau, Пуціуль, Рыльск, Курск.

Беларускасць Севяран съцвярджаоць тыя-ж альбо падобныя даныя розных навук, што ѹ беларускасць Дзярвяи (гл. вышэй). На вялікай часці зямлі старавечных Севяран (з большага кожучы, на поўнач ад Дзяясны) дагэтуль захавалася звычайная беларуская мова; на іншай часці, што падпадала пад вялікі ўкраінскі ўплыў, у мове жыхарства захаваліся беларускія рысы, съветчачы пра спрадвечную генэтычную прыналежнасць яе да мовы беларускай і пра такую-ж спрадвечную розніцу ад мовы ўкраінскай.*)
Што Севяране, як і Дзярвяне і іншыя беларускія плямёны, чуліся нацыянальна апрычонымі ад Украінцаў, пра гэта съветча іх гісторыя, што пабачым тніжэй. Гэтта адно зацемлю, што яшчэ у шасцьдзесятых гадох дзесятнанцатага стагодзьдзя Украінцы звалі Севярані Беларусаў паўночнае Чарнігаўшчыны, зн. патомкаў старавечных Севяран. У часапісе „Основа” із жніўня 1862 г. ў вартыкуле „О городницком наречии” (зн. аб горадненскім), падпісаным Леся-ій, чытаем: „Самую поўнач губэрні (паветы: Сураскі, Мглінскі, Старадубскі й Навазыбкаўскі) занялі Беларусы, ведамыя ў жыхараў іншых паветаў губэрні пад іменем Лытвынов, Сіверян, Полісцев, Подзегун” (аддзел XX, бач. 47).**)
Ляпей, як тут называныя Севяране, назваць Беларусаў немагчыма, бо тут маєм агульна-беларускі нацыянальны назоў „Ліцьвіны”, другі агульна-беларускі, але паходзячы ад характеристу краю, назоў топографічны „Полісцы”,

(Далей будзе)

*) Гл. вышэй, пры разглядзе беларускасці Дзярвяи.

**) Растворгуве.: Сев.-Белор. говор, б. 207.

Др. Я. Станкевіч

Праўніцкія тэрміны беларускія

то аднята, пахочаць лі пазваці таго, хто яму заставіў, тот... так многа можнымі людзьмі і із землямі маець яму то нагарадзіці 332. В. ст. **мажнейшы*** — 1) более сильный, более влиятельный. Шляхціч супроць асобы стану вышшага ѹ мажнейшага заручнага лісту патрабаваў 90. — 2) более зажыточный Нсл. 287. Мажнейшы ён за ўсіх нас Тм. **можна*** прс. — зажиточна. Можна жывець Тм. В. ст. **мажней*** — 1 сильнее Тм. Пацягні мажней вяроўку Тм. — 2) зажиточнее. Ён мажней нашага брата Нсл. 287. **мажнець***, -ею, ееш, ск. памажнець* — становиться, стать зажиточнее. Камышкі Лёз. (Ксл.). Пакрысе мажнець сталі Тм. За маладым панам мужычкі сталі мажнець, памажнелі Нсл. 287. Ад добра гарадку мужычкі: мажнеюць, а ад дурнога галеюць Тм.

майстат*, -у — маестат, величество. А Аль кітабе Крыв. муз. Ів. Луцкевіча і ў часыці іншых памяткаў ё **майстат**, але ў Статуте і некаторых іншых знаходзім **маестат** — відавочна з прычыны консерватыўнай традыцыі ў іх аўтараў. Яка ў кожнам, патрэба даводзіцца ў яўных і ясных, так і ў вабражэнню маястату нашага 69. Хто на каго абражэнье маястату вядзець, маець давесыці сяма съветкамі Тм. Кажны майстат розны блеск выдае, адзін аднаго съветласыцяю асьвячае Кіт. 114б. Але нельга сказаць „яго цэсарскі (або імпэраторскі) майстат”, але трэба сказаць „яго цэсарская **вялікасць**”. Бог вялікі, Бог вялікі у вялікасці, над Яго-ж і мацней Яго нікога нямаш Кіт.

маладая*, -ой — 1) молодая; — 2) невеста..

малады*, -ога — 1) молодой; — 2) жених Ар.; Акін. 193.

маладзён*, -а — молодой человек.

мана*, -ы — ложь Дз.

маніцца*, -ніюся, -нішся — намереваться, иметь намерение Ар.

маніць*, -ню, -ніш, ск. зманіць* — лгать Дз.

маныш*, -а — лжец Дз.

манюка*, -і, суп. — лжец Дз.

мань*, -я — лжец Іг.

маньцель* = мань Іг.

мена*, -ы — мена (юр.), обмен. Хто-бы якія рэчы памяняў, тагды пры такой мене маюць быць барышнікі 486. Тую мену да кніг зазнаці Тм. Дык м. „тварообмен” будзе **таварамена***. Зьменшанае ад **мена** ёсьцека **менка*** Ар.

менаваць*, -ную, ск. наменаваць* — 1) именовать, называть по имени Нсл. 284. Мяне, панок, наменавалі Тм. Яго так мянують Тм. Есылі-бы шляхціч шляхціча на дарозе разъбіў, а воны разъбіты ў парсуну яго пазнаў і перад урадам раны свае паказаў і таго-ж часу аказаўши таго ў парсону менаваў альбо наймія, іменем мянуочы, да кніг записаў 415. Хто-бы бяз волі айца (дзяўчыну) ўзяў гвалтам, мянуочы іж-бы яму пашлюбіла 397. Старана зараз тых съветак у суду імёны менаваці маець, на которых пастанавеньне прасіці будзець 258. — 2) упоминать Нсл. Пра ўсіх так менавалі Тм. **менаваща***, ск. наменаваща*, зв. — называться, называться Тм. Гэта так панашаму мянуеца Тм. Наменаваўся шляхцічам Тм. **менаваны*** — 1) поименованный. Тм. Ня ўсі менаваныя прышлі Тм. — 2) упомянутый. **верх менаваны*** — вышеупомянутый. А за бочку тых верх менаваных ярын савітаю цаною больш, ніжлі за капу паложана, маець быці плачона 471. **вышменаваны*** — вышеупомянутый. Пан Бог Стварыцель усіх прарокаў вышменаваных спасеньне дасьць Аль кітаб. 796.

мернасьць*, -і — умеренность Ар.; Нсл. 296. Зь мернасьцю жывучы можна пражыць Тм.

мерны — умеренный Ар.; Нсл. 296. Уставаем, абы на рокі земскія ніхто зь вялікімі непатрэбнымі почты слуг і прыяцель сваіх не прыяжджаў, адно ў почсьцьве мернам 232. Мерны мароз Нсл. 296. Мерная плата Тм. **мерна***, прс. — умеренно Ар.; Нсл. 296. Мерна жывець Тм. Мерна даець старцу Тм.

місьцюк*, -а — скрытный, злостный (или мстительный) вредитель Маркоўцы Вял. Што табе, дудар, прысьпела шчыру песню завадзіць? Ці то лёгкае, брат, дзела нашу брацьцю абудзіць? Крыкнуць на цябе паноўе, што ты злодзей і місьцюк, страціш голас і здароўе і дуду упусьціш з рук (з альбому Вярыгі Дарэўская).

мыляцца, мыліцца — гл. абмыла.

мыта*, -а — пошлина Гсл.; Лужасна Куз. (Ксл.). Ад таго ня маець быць мыта давана 96.

мытня*, -і — таможня Гсл.

мытнік*, -а — таможенный чиновник Гсл., мытарь. Мытнікі нашы мыта новае бралі 81.

мытніца*, -і = мытня Гсл.

мытны* — таможенный Гсл.

мытны збор* — таможенная пошлина Акін. 191.

мукар*, -а (націск на му) — мучитель. Мукары язықі рэжуць Кіт. 129а.

мукі*, -аў — пытка Стт.; Акін. 191.

мучыць*, -чу, — пытать, подвергать пытке. Тот чалавек пада-
зроны мучан маець быці 493. **мучыцца*** — страдать. У вагню душы
іх мучачца Кіт. 130б.

наварат*, -у (націск на на-) — рецидив. **другім наваратам** —
вторично Войш.

наваратны* — многократный, рецидивный.

наваратны выступ*, **выступак** — рецидивное преступление,
проступок. **выступнік-наваратнік*** — рецидивист.

навязаць*, -жу, -жаш — наложить штраф, оштрафовать.

навязка*, -і — пени, штраф.

Маець шкоду плаціці з навязкаю, каня канём, а вала валом
навязаці, а за саху дзесяць грошай, а за нарогі дванаццаць гро-
шай заплаціці 368. Увязанье ў вонае йменыне за рэч асужданую
паступіці, а к таму гвалты, зарукі, у лісьце судовым апісаныя, з
навязкаю сам плаціці павінен будзець 274. .

навука*, -і — 1) учение, обучение Ар.; Нсл. 301; Шсл.; Лужас-
на Куз. (Ксл.). Аддаў у навуку да каваля Тм. Лёгка даецца яму на-
вука Ст. Аддаць пара хлапца ў навуку Нсл. 301. Патрабуй навуки,
як выйдзеш із калыбкі, пакуль пойдзеш да грабавой дошкі Кіт.
446. Дзеці ад маткі свае да апякунуў браны быці ня маюць, але
маюць застасці пры матцы. Дзеўка да выхаду яе замуж, а мужчына
да лет такіх, у якіх ужо на навуку да школы даваці годна, то ёсьць
да сямі лет 294. — 2) инструкция. Захаваціся так маець, яка ў том
артыкуле вышэй навука апісаны ёсьць Стт. Навука апякуном, як ма-
юць апеку на сябе браці 305. Маець вонага дзержачага ўрадоўне,
яка ў том навука ў артыкуле сорак восьмам сяго разъдзелу ёсьць
апісаны, абнесці Стт. 230. — 3) поучение. — 4) урок (наказание)
Шсл. На другі раз яму будзе добрая навука Ст. Далі яму добрую
навуку Нсл. 301. — 5) ученіе. Ханіфаг імама навука пэўнейшая.
Кіт. — 6) наука Лужасна Куз. (Ксл.). Навука да ўсяго дойдзে Тм.
— 7) наставление. Шсл.; Нсл. 301; Ар. Гэй прароча, пытайся ў іх,
навуку чы давалі нявернікам, чы навучалі нявернікаў. Кіт. 113а.

навучаць*, -аю 1 — наставлять Шсл. Матка дачку навучае Ст.

нагляд*, -у — надзор Ар., надсмотр Гсл.

наглядаць*, -аю 1 — надзирать Ар.

нагляднік*, -а, ж. **наглядніца***, -ы — надзиратель, -ница Ар.
наемца*, -ы — наниматель, -ница.

назіраньнік*, -а, ж. **назіраньніца***, -ы — наблюдатель, -ница.

назіраць*, -аю, -аеш — наблюдать Ар. Назірай добра, каб статак ня лез у шкоду Ст. Назірай за пшчоламі Нсл. 307. **назіраны*** — 1) наблюданый Ар. — 2) наблюдаemyй Ар. **назіраньне***, -я — наблюдение Ар.

найміт*, -а, ж. **наймітка***, -і — наемный работник, -ица Ар. Так-жа ся маець разумеці і суджона быці а наймітах Стт.

наказ*, -у — 1) извещение Гсл.; Ар. — 2) повестка.

наказаваць*, -зую, -зуеш, ск. **наказаць***, -жу, -жаш — дать знатъ, передать извещение, известить Ар. Накажы мне, калі будзе якая работа Сянно (Ксл.). Як трэба будзе, дык будзем наказаваць, каб прыходзілі к нам. Няма кім наказаваць: сам прыходзъ Тм. Накажэце нашаму Міхалю, хай каня вядзе з поля дамоў Тм. Тата наказуе, што мама дужа хвора Нсл. 308. Калі-б ты мне наказаў, калі пан прыедзе Тм. Наказавалі на вясельле Ар.

наканаваць, наканаваны, -а, наканаваньне — гл. кон.

належачы* — 1) принадлежащий Нсл. 310. Ты рэчы, да цябе не належачыя, пабраў Тм. Мы гаспадар усіх абывацеляй панства нашага Вялікага Княства Літоўскага і земль к яму належачых Рускіх, Жамойцкіх і іных, да аднакавае роўнае вольнасьці прыводзячы, усіх падданых княскіх, панскіх і шляхоцкіх ад верху менавых і якім-колечы іменям названых поцяглай і павіннасьцій ад сяго часу на ўсі патомныя часы выймуем і вызваляем вечнымі часы 141. — 2) надлежащий Нсл. Рабі належачым спосабам Нсл.

нашэньянік*, -а, ж. **нашэньяніца***, -ы — носитель, -ница; носильщик Ар.

на ўпад — гл. ля ўпад.

наўчоны* — ученый Аль Кіт.

нябыцьцё — гл. быцьцё.

нядосьцьцучыненьне — гл. досьцьць чыніць.

няпрылічны — гл. ля **ліцо**.

нястанае, нястайнъне — гл. стаць.

няшчысьлёны* — бесчисленный Ар.; Нсл. Няшчысьлёнае прайшло войска Нсл.

нячысьлены* (націск на -чи-) — немногочисленный.

неадвалочны — гл. адвалакаць.

небясьпечнасць, небясьпечны — гл. бясьпечны.

Х Р О Н И К А

— У нумару 20 з 13. VII. 1952 г. нядзельнага выданьня ўкраінскае газэты „Свобода” (выдаецца ў Задзіночаных Гаспадарствах Амэрыкі) надрукаваны артыкул Я. Станкевіча „Крыху пра Вялікі Ноўгарад”, і там-же ў № 21 з 20 VII. 52 артыкул таго-ж аўтара пад назовам „Пскоў”. У другім артыкуле аўтар даводзе беларускасць Пскоўшчыны з гледзіщча моўнага ѹ гісторычнага. У вартыкуле першым аўтар, між іншага, зрабіў некаторыя папраўкі да арт. А. Орлікоўскага, надрукаванага ў штадзенным выданьню „Свабоды”, дзе да тэрыторыі Бялікаса Ноўгараду былі абмыльна залічаныя некаторыя беларускія землі.

Прыслалі на (або за) „Веду” ў ліпню: Р. Казак 16 дал. (15 дал. ахвяра, 1 дал. падліска), кольп. Яз. Вінцынгер 4,80, кольп. М. Сардачэнка 3,00, Г. Пупінішка 1,50, Фр. Нехвядовіч, Я. Крэсла, П. Пецька па 1,00. Апрача таго, ад кольп. Д. Яцкевіча адзін аўстр. хунт, зменены на 1 дал. 75 ц. Усім вялікі дзякую!

З Рэдакцыі „Веды” можна выпісаваць гэткія беларускія кніжкі:

Я. Станкевіч: Падручнік беларускае мовы, граматыка

й правапіс, цана 1,00

Новым імігрантам 0,75

Г. Шыльген: Ты ё яна (у вапрацуваньню В. Друі), прысьвеяча-
еца беларускай моладзі 0,75

Бр. Скарыніч: Новы песенник беларускі 0,20

С. Юстапчык: Каханы горад 0,30

Сакавік (часапіс) № 1 0,50

Сакавік (часапіс) № 2 0,50

1917-1947 0,10

1918-1948 0,10

Гадавік (комплект) „Веды” 1951 г. 1,50

M. Bahdanovič: Weissruthenische Heimat-Lyrik 0,10

Выпісуючы трэба прыслать гроши наперад на адрыс радактара
„Веды”:

J. Stankiewich, 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, N. Y.

Ад рэдакцыі. Рэдакцца засыцерагае сабе права скарачаць рукапісы аўтараў і папраўляць іх мову. Канчальная моўная рэдакцца ўсіх матар'ялаў, у тым ліку і літаратурнага адъязду, належы да галоўнага рэдактара. З прычыны нястачы сяродкаў рэдакцца ная плаце гонорару аўтарам.

Рэдактар: Dr. Я. Станкевіч   **Editor: Dr. J. Stankiewich**

Рэдактар літаратурнага адъязду: Ант. Адамовіч.

Editor of the literary section Anth. Adamovich

Ukrainian American Press, 133 E. 4th St., New York 3, N. Y.